

МУЗИКОЗНАВСТВО

УДК 78.077

*Бевська Ірина Дмитрівна,
кандидат мистецтвознавства,
викладач кафедри музикознавства та
методики музичного мистецтва
Тернопільського національного педагогічного
університету ім. В.Гнатюка
iryna.shulbevaska@gmail.com*

ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА НА МУЗИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ НИВІ

Мета роботи. Вивчення музично-просвітницької діяльності греко-католицького священицтва кінця XIX – поч. XX ст. на території Тернопільського воєводства. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні історико-культурологічного і музикознавчого підходу. Зазначені методологічні прийоми дозволяють проаналізувати культурну діяльність греко-католицьких священиків і представити її як музично-просвітницьку. **Наукова новизна** статті представлена введенням в науковий обіг приватних архівних матеріалів та узагальненням подвижницької діяльності греко-католицьких священиків. **Висновки.** У Тернопільському воєводстві (як і на всій іншій території Західної України) культурно-просвітницький рух народився у середовищі греко-католицьких священиків, які формували інтелігенцію Західної України. Священики, які одночасно були громадськими діячами, композиторами, письменниками, режисерами та акторами, тобто мистецькими поведирями, скеровували музично-культурний розвиток краю.

Ключові слова: музична освіта, аматорська музика, хорове виконавство, концерт, оркестр, конкурс, диригент.

Бевская Ирина Дмитриевна, кандидат искусствоведения, преподаватель кафедры музыковедения и методики музыкального искусства Тернопольского национального педагогического университета им. В.Гнатюка

Подвижническая деятельность греко-католических священников Тернопольского воєводства на музыкально-просветительской ниве

Цель работы. Изучение музыкально-просветительской деятельности греко-католических пастырей конца XIX – нач. XX в. на территории Тернопольского воєводства. **Методология исследования** заключается в применении историко-культурного и музыковедческого подходов. Эти методологические приемы позволяют проанализировать культурную деятельность греко-католических священников и представить ее как музыкально-просветительскую. **Научная новизна** статьи заключается в ведении в научный оборот частных архивных материалов та обобщении подвижнической деятельности греко-католических священников. **Выводы.** В Тернопольском воєводстве (как и на территории всей Западной Украины) культурно-просветительское движение родилось в среде греко-католических священников, которые формировали интеллигенцию края. Священники, которые одновременно были общественными деятелями, композиторами, писателями, режисерами и актерами, то есть художественными поведирями, направляли музыкально-культурное развитие региона.

Ключевые слова: музыкальное образование, дилетантская музыка, хоровое исполнительство, концерт, оркестр, конкурс, дирижер.

Bevska Iryna, Ph.D in Arts, lecturer of the Department of Musicology and Methods of Musical Arts, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

The devotee activity of the greek catholic priests of Ternopil voivodeship in the sphere of music education

Purpose of Research. The main purpose of the work is to study the music education activities of Ukrainian Greek Catholic Priesthood at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century in the territory of the Ternopil Voivodeship. **Methodology.** The methodology of the research is based on the application of the historical, cultural and musicological approaches. These methodological techniques allow analyzing the cultural activities of Ukrainian Greek Catholic priests and presenting their music education activities. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the work is the introduction into the scientific circulation of the private archival materials and the generalization of the ascetic activities of the Ukrainian Greek Catholic priests. **Conclusions.** In the Ternopil Voivodeship, similarly to other territories of Western Ukraine, the cultural and education movement was born among the Ukrainian Greek Catholic priests, who formed the intelligentsia of the region. They were composers, writers, directors, actors and public figures at the same time. So, they were artistic leaders that directed the musical and cultural development of the region.

Key words: music education, amateur music, choral performance, concert, orchestra, contest, conductor.

Актуальність дослідження пов'язана насамперед з культуро-творчими процесами, що відбуваються в нашому суспільстві, адже Україна крокуючи у майбутнє, озирається, аналізує і вивчає минуле, формуючи сторінки національної пам'яті. Перша хвиля національно-визвольного руху ХІХ століття на території Західної України збігається з часом Просвітництва. Духовна нива національного життя цього періоду густо засіяна іменами народних діячів, серед яких чільне місце посідає греко-католицьке духовенство — єдина на той час освічена верства українського суспільства, яка відіграла місію ідеолога і провідника національно-визвольного руху галицьких русинів. Здобувши добру освіту й отримавши призначення на роботу, священники Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) виступили авторитетною силою, до думки якої завжди прислухалися. Микола Грінченко у книзі «Історія української музики» подає наступну характеристику: «Перші найбільш виразні прояви музичного життя на Галицькій Україні вийшли з тої верстви, яка взагалі вела перед в культурному житті Галичини – з духовенства; в мурах духовного семінара виховувалися майбутні музики. Там жила національна думка, там виховувалась любов до своїх національних символів, там росла і загартовувалась любов до своїх національних святощів» [4, 178].

Аналіз досліджень і публікацій. Імена греко-католицьких священників Михайла Вербицького, Порфирія Бажанського, Миколи Кумановського, Івана Озаркевича, Остапа Нижанківського, Йосипа Кишакевича відомі з одного боку завдяки їхній творчості, але у більшій мірі через те, що у свій час стали предметом посиленого зацікавлення когорти відомих музикознавців (Л. Кияновської, Н. Кушлик, П. Медведик та ін.), які відкрили широкому загалу цих навмисне забутих радянською владою митців. Публікації містять інформацію про греко-католицьких священників Львівського і Станіславського воєводств, однак матеріал з території Тернопільського воєводства відсутній.

Предметом даного дослідження є культурна діяльність греко-католицьких священників Йосифа Вітошинського, Євгена Турули, Петра Єзерського, Євгена Купчинського та Степана Ратича, які вели душпастирський провід на території Тернопільського воєводства кінця ХІХ – поч. ХХ ст.. Такий регіональний вектор спонукав до пошуку нових, ще не відкритих життєвих і творчих фактів. Наприклад, у даній статті є унікальні спогади доньки отця Степана Ратича п. Марії Ратич-Кравчук (м. Тернопіль) і жителя с. Глещави Тербовлянського району Михайла Клошняка, записані через інтерв'ювання. Формат статті не дає можливості описати заслуги усіх греко-католицьких священників Тернопільського краю. Однак однозначно може стати яскравим прикладом того, як греко-католицькі священники скеровували культурний розвиток краю, як жертвовно і самовіддано намагались допомогти утвердитись українцям при домінуючій ролі у той часовий проміжок інших національностей. Мета дослідження – представити діяльність греко-католицьких священників як музично-просвітницьку.

Виклад основного матеріалу. Отець Й. Вітошинський є одним з перших мистецьких поводитирів і його фундаментальні заслуги у процесі культурного становлення українців Тернопільського воєводства заслуговують найбільшої уваги. Народився він у Косові в 1838 році у багатодітній сім'ї священника Сильвестра. Дитинство минуло у селі Красноліллі, де 1838 року його батько обійняв парафію. Навчався у гімназіях Чернівців, Коломиї, Перемишля, Самбора. По закінченні гімназії навчався у Львівській духовній семінарії. Після 1864 року працював у селі Зарваниці на Тербовлянщині, в якому вперше організував хор.

Справжніх успіхів у культурно-громадській діяльності Й. Вітошинський сягнув у селі Денисові, куди 1867 року був призначений священником. За його ініціативи 1870 році тут почала діяти одна з перших на Західній Україні читальня «Просвіти». Чисельні матеріали підтверджують, що найуспішнішою і затребуваною сферою діяльності читалень «Просвіта» став хоровий спів. Зрештою, хорове виконавство переросло у провідну форму культурно-мистецького руху української громади Тернопільщини. Адже беручи до уваги означення сутності національної традиції з урахуванням ментальних коренів і характеристик народу, потреба хорового співу виявляється однією з найбільш сутнісних духовних потреб української нації.

Церковні хори почали вільно виникати, оскільки не мали політичного підтексту. Вони швидко розповсюджувались, тому що при організації хору не виникало проблем із знайденням голосів до всіх партій. Незалежно від регіону України, гармонічний хоровий спів був і залишається обов'язковою складовою Богослужіння: «Тії Русини як заспівають хоть би коротеньке «Господи помилуй», яка якось наскрізь прошибуть чоловіка, проймаючи своїм співом, що й не отямишся, як в твоїм оці засвітить ясна сльоза», – написав у газеті «Діло» польський рецензент [9, 217].

Отож, маючи неабияке зацікавлення до музики, о. Й. Вітошинський організував перший селянський хор. В осінню та зимову пори вечорами йшло навчання нотної грамоти. Окрему групу хору священник створив із школярів, які сходилися радо, бо після кожної вдалої репетиції діставали «шустку» на цукерки.

Майже щодня у домі Вітошинського відбувалися репетиції хору та гри на духових інструментах, які він купив за власний кошт. Але іноді після декількох репетицій недавні охочі до співу відмовлялися з різних причин від подальшої участі. Бувало, що окремі батьки не погоджувалися, щоб син «тратив час». Тоді Вітошинський платив робітникові, який заступав хлопця у господарстві.

У репертуарі хору були такі твори як «Огні горять» С. Воробкевича, «Гуляли, гуляли» О. Нижанківського, «Заспівай ми, соловію» І. Лаврівського, «Верховино, світку ти наш» М. Вербицького, німецька народна пісня «Венеціанський карнавал», а також велика кількість хорових обробок, які з часом загубили своє авторство і належать до групи старогалицьких народних пісень, а саме «Весна вже наспіла», «Руська душа», «Ой, зозуле, зозуленько», «Корона золотая», «Ох та не люби двох», «Далі коло років 1890», «Квіти мої», «На погіднім синім небі». Хор виступав у себе вдома під час Шевченківських днів, на святі скасування панщини, тематичних вечорах чи просто вечорницях.

Долаючи перешкоди, транспортні труднощі, бо лише іноді їздили залізницею, переважно возами, а взимку саньми, хор цей об'їздив майже весь край: 9 разів виступав у Тернополі, 6 разів у Бережанах, 2 рази у Станіславі, побував з концертами у Коломиї, Бучачі, Копичинцях, Тереховлі, Струсіві, Золочеві т.д. На концерті у Львові знавці співу підозрівали, що в хорі беруть участь оперні артисти, одягнені в селянський одяг.

Про хор Й. Вітошинського писали віденська преса, зокрема журнал «Neue Freie Presse», польські журнали «Крај», «Prawda». У чеських часописах велику увагу до діяльності отця Й. Вітошинського приділив дослідник та фольклорист Францішек Ржегорж, який гостював у Денисові 1891 року та зробив кільканадцять світлин. Відомо, що альбом із фотографіями хористів та музикантів Й. Вітошинського, виготовлений Ф. Ржегоржем, передано до фонду Національного музею у Празі.

Заохочення, якими скрізь вітали учасників денисівського хорового мистецтва, навели Вітошинського на думку створити в Денисові народну школу диригентів. Тернопільські міщани, які зацікавились хором із Денисова, вирішили вислати на курс міщан Івана Чубатого і Тому Напруженого. Відбувши курс, обидва стали диригентами міщанського хору у Тернополі.

Й. Вітошинський, після трагічної смерті двох студентів Тернопільської гімназії через борги, заснував школу для бідняків, для якої щорічно віддавав урожай із 10 моргів поля. Згодом на навчання у Денисів посилали представників із багатьох західноукраїнських населених пунктів. У періоди навчання квартирували вони у селян. Денисівську школу співу та музики вважали справжнім університетом культури. Тоді, поряд із спеціальними предметами, майбутні диригенти слухали лекції з історії, природознавства, живопису, садівництва, бджолярства, агрономії. Ці предмети викладали письменник Андрій Чайківський, місцевий учитель Омелян Бородієвич. Через деякий час школою опікувались Петро Дідич і Йосип Зимний. Щороку денисівську школу закінчували десятки ентузіастів, які після навчання поверталися додому не тільки диригентами, а освіченими культурно-мистецькими поводитирами. До прикладу, Петро Дідич із Денисова 1900-1907 рр. викладав співи в Бережанській гімназії та був диригентом міського хору. Денисівці Павло Возьний, Михайло Коліняк, Григорій Гурський, Микола Кітюк, Йосиф Кругляк, Микола Дубельт працювали диригентами в різних містах і селах. Ще один учень Вітошинського – Антін Терещук у місті Оліфант (США) в 1894 року організував хор.

Роз'їжджаючи по галицьких містах і селах з концертами, хористи знайомилися з театральним мистецтвом. У 1894 році отець Й. Вітошинський організував перший драматичний гурток, з яким поставив вистави «Капраль Тимко» І. Мидловського, «За сиротою бог із калитою» М. Кропивницького, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. Спочатку вистави відбувалися у великій столі, а згодом за кошти, зібрані від вистав, в селі збудували мурований дім, у якому була простора сцена (цей будинок згорів під час Першої світової війни). У 1901 році о. Й. Вітошинський помер у рідному селі, де і похований.

Отець Євген Турула (1882-1951) у 1907 році приїхав до Тереховлі і з приходом цього священика одразу змінився стиль культурного життя місцевого товариства «Просвіта». Є. Турула народився в Бережанах, де закінчив місцеву гімназію і вступив до Духовної семінарії у Львові. У 1906 році завершив студії і склав іспит у консерваторію ГМТ. Після завершення навчання отримав диплом учителя музики, співу, диригентури, гри на скрипці і фортепіано. Тут же і одержав титул професора музики. До 1914 року працював катехитом у Тереховлі. Євген Турула є автором багатьох

музичних творів, у його доробку 40 сольних творів для скрипки, 10 для фортепіано, 12 для оркестру, 12 для чоловічого хору, 8 для жіночого хору, 7 для дуетів; створив вокально-інструментальні композиції для оркестру і музику до вистав «Віфлеємська ніч», «Запорожець», «Барон циганів», «Ніч під судний день», «Дівочі мрії», «Пісня старого мельника» та ін. Є. Турула не обмежував свою творчість лише музичними творами, він є автором музично-критичних статей «Музика й спів українців Канади», «Як мають наші діти вчитися музики». З 1914 по 1918 перебував у таборах полонених українців в Німеччині. Після полону до 1923 року проживав у Берліні, де впорядкував і видавав збірники українських народних пісень. Наступний період життя пов'язаний з Канадою, де професор організував та опікувався хорами, заснував музичну школу у Вінніпезі. Помер 3 грудня 1951 року.

Повний темпераменту, невичерпної енергії отець Є. Турула був не тільки прекрасним педагогом, організатором мистецького життя в краю, але й блискучим промовцем і переконливим проповідником, до якого спрагло прислухалась теребовлянська громада і горнулась молодь. Його стараннями у Теребовлі утворився великий мішаний хор при читальні «Просвіта» та шкільний гімназійний хор. В українській бурсі перед початком Першої світової війни мешкало біля 40 учнів-українців. Помічником в організації учнівського хору отця Євгена Турули став Федь Маковський із села Залав'є. Цей хор не тільки співав на Службі Божій кожної неділі о 9 годині для учнів, але й успішно виступав на гімназійних концертах, зокрема вечорів Т. Шевченка, на Свято-Миколаєвському вечорі та ін.

Початки заснування першого духового оркестру в Теребовлі сягають ще 1900 року. *Отець Петро Єзерський* – парох села Глещава, аби згуртувати більше молоді, вирішив зорганізувати у селі оркестр. За свої власні кошти він закупив у Чехії музичні інструменти, а для вишколу майбутніх оркестрантів привозив з Теребовлі трьох військових музикантів – інструкторів, яких сам оплачував (на той час перебував у Теребовлі батальйон єгерів, що мав власний оркестр). Хлопці тримали інструменти у своїх хатах і дуже часто днями і ночами трубили хаотично на вулицях. Як пише дописувач: «Люди в селі почали кричати та нарікати, що отець спровадив трубки на то, щоби не було спокою в селі. Отже збунтувалися глещавецькі селяни і більше не посилали хлопців на науку музику» [8, 289]. Знеохочений тим випадком, о. П. Єзерський подарував ті всі інструменти для міщанської читальні у Теребовлі, оскільки «Просвіти» на той час ще не було. «Велике було захоплення в Теребовлі, коли привезли інструменти. Вкоротці вже й зачалася наука і ті самі військові інструктори приходили вчити теж теребовельських музикантів. ... По кількох місяцях хлопці вже на велику радість батьків могли заграти одну коляду та одну світську пісню. Та недовго тривала ця втіха батьків, бо коли не стало в касі читальні грошей на оплату інструкторів, а батьки не хотіли оплачувати їх своїм коштом, сталося те саме, що у в Глещаві, оркестра перестала існувати» [8, 290]. У той самий час управа міста організувала духовий оркестр пожежної сторожі – для конкуренції українцям. Церемоніймейстер постарався, щоб читальня відпродала місту духові інструменти, а до новоутвореного оркестру перейшли декілька музикантів, аби продовжити науку у тих же інструкторів. Оркестр пожежників існував 3 роки, потім військо залишило місто, а з ним відправились і інструктори. У 1909 році голова читальні Теофіль Томашевський задумав знову зорганізувати оркестр. Він пожертвував для цього більшу суму власних грошей, зібрав трохи поміж міщан і за ці кошти придбав нові інструменти – 18 штук, а інструктором став Іван Козак. На науку прийняли 14-16 літніх хлопців і декілька старших, що вже мали початки з попереднього навчання. На кожній імпрезі, церковних чи світських святах завжди виступав оркестр, причому безкоштовно.

З вибухом Першої світової війни музиканти переховували духові інструменти на стриху під церковною банею. «Але хтось видно зрадив і москалі всі ті інструменти забрали», – висловлює свою підозру І. Козак [8, 292].

У січні 1919 року Теребовлянський духовий оркестр грав під час Йорданського Водосвяття і дефіляди Збаразького куреня, а далі музиканти пішли на фронт.

Аж у березні 1921 року на Шевченківському святі оркестр знову зазвучав, правда, всі інструменти були позичені. Найчисельніша у Тернополі газета «Подільський голос» у рубриці «Дописи» завжди висвітлювала події культурного спрямування у різних повітах краю. На шпальтах цієї газети за 13 квітня 1930 року знаходимо: «Читальню в Теребовлі можна уважати до певної ступені взірцевою в філіяльній окрузі... При читальні існує дута оркестра під проводом п. Івана Козака. Вартість інструментів цієї оркестри виносить понад 5000 зол. Оркестра веде живу участь у різних національних святах і фестинах. В минулому році виступала оркестра теребовельської

читальні на сокільському святі у Тернополі і на фестинах в Чорткові і Микулинцях. За прикладом теребовельської читальні пішли інші читальні теребовельського повіту і приступають до зорганізування дутих оркестрів» [7]. У серпні 1934 р. 150 музикантів відіграли в'язанку українських народних пісень у гармонізації М. Гайворонського.

Це був один з небагатьох колективів, який залишився і після приходу Радянської влади. Більшовики як довідались, що є місцевий оркестр, то змусили її грати на різних мітингах. Далі і німці вимагали участі оркестру при різних нагодах. У 1943 році «оркестра заграла останній раз в церкві на Службі Божій в день «Трьох Святих», – цим останнім спогадом завершує розповідь довголітній диригент духового оркестру І. Козак [8, 294].

З 1903 році в селі Глещава відкрилась читальня «Просвіти» у приміщенні приватної хати на Лапаївці, першим головою якої став вже згаданий о. П. Єзерський. Парох навчав охочих співу, сам грав на флейті і брав участь у виставах аматорського гуртка, а також відомо, що він власноручно малював декорації до вистав, кроїв строї. На жаль, обидві війни знищили гардероб і декорації священика. Отець П.Єзерський став фундатором одного з перших духових оркестрів Галичини, що згодом перейшов у власність повітового центру – міста Теребовлі. Після війни нову читальню «Просвіти» збудували на кошти емігранта Ковальчука, який подарував для цієї справи 400 американських доларів. Існував при читальні «Просвіта» великий мішаний хор під керівництвом професора Мартинюка. Сам керівник добре грав на скрипці, давав концерти навіть у Теребовлі. Михайло Клошняк (1915 року народження – *І.Б.*) подав наступні відомості: «Місцевий дячок керував і читальняним, і церковним хором, проби якого відбувались 2 рази на тиждень у кімнатах читальні. Сільським хором їздили виступати у сусіднє село – Говилів. Андрій Гой був директором аматорського театру, а акторами – Семко Оліярник, Стефка Березова, Мариська Чайка, Антоніна Шевчук (дружина оповідувача – *І. Б.*), Марія Головенька. Перед виставою, аби заохотити публіку, з невеличкою декламацією виходила маленька дівчинка» [1, 217].

У селі Сороцьке Теребовлянського повіту з 1905 до 1938 року обіймав парафію *отець Євген Купчинський* – відомий західноукраїнський професійний цитрист. Творча спадщина композитора представлена виключно творами для цитри, які можна розділити на дві групи. Перша – це вокальні композиції на тексти українських та зарубіжних поетів із супроводом цитри, друга – інструментальні твори. У першому випадку інструмент виконує акомпануючу роль з розвиненою партією цитри у вступі чи коді. Група інструментальних творів для цитри представлена попури (побудовані на темах західноукраїнських народних пісень), дивертисментами (легкі віртуозні п'єси за мотивами опер М. Лисенка), фантазіями (мають характер варіацій з малопомітним розвитком основної теми) і музичними картинами (популярні народні мелодії, в першу чергу стрілецькі пісні, без помітного авторського втручання у першоджерело). Є. Купчинський перекладав для цитри танцювальну музику Ф. Шопена, Ф. Шуберта, Ш. Гуно, а у свої концертні виступи включав композиції західноєвропейських цитристів – Т. Умляуфа, К. Енсляйна, А. Грубера.

Незважаючи на брак ґрунтовної систематичної музичної освіти, творча індивідуальність цього композитора помічена віртуозною імпровізаційністю, пошуками нових технічних прийомів, за щораз інших тембрових і фактурних звучань.

Греко-католицький священик *отець Степан Ратич* (1890-1968) здобув початкову освіту у Бережанській гімназії, а згодом у Львівській духовній семінарії. Після навчання у 1919 році він з родиною оселився у місті Тернополі і з 1933 по 1939 роки читав релігію в «Рідній школі». Згодом, з 1937 по 1945 рік і з 1933 по 1939 роки читав релігію в «Рідній школі». Згодом, з 1937 по 1945 рік був парохом Парафіяльної Церкви Різдва Христового у м. Тернопіль (тепер це Українська Автокефальна Церква). На території цієї церкви (позаду будівлі) родина Ратичів, а це отець Степан, його дружина та 4 дітей проживали до 1945 року.

У віці 19 років юнак захопився музичною педагогікою, організацією аматорських колективів, головню шкільних та дитячих, і впродовж всього життя, поруч з душпастирськими обов'язками, сповнений енергії та твердого переконання у доцільності твореної справи, посвячувався також музичним колективам, насамперед інструментальним. Про величезну любов Степана Ратича до мистецтва згадує його донька – пані Марія Кравчук (Ратич): «Батько, великий прихильник і любитель музики, практично самоучка, грав на багатьох інструментах – цитрі, мандоліні, скрипці, гітарі, басі. Він вирішив організувати у школі невелику оркестру, яка спочатку складалась з 6 інструментів – гітара, 2 скрипки і 3 мандоліни. Пан отець, знаючи нужду багатьох дітей, купив інструменти власним коштом» [1, 215]. У який спосіб і де батько брав ноти, пані Марія не пригадує, проте стверджує, що

партитури він розписував власноручно, і на репетиціях діти грали тільки по нотах. Хор «Рідної школи» щонеділі співав на Службі Божій у Церкві Різдва Христового. Найбільше пані Марія пам'ятає виконання хором «Отче наш» із солісткою Неонілою Безкоровайною – донькою директора української гімназії В. Безкоровайного. Репетиції церковного хору проходили у дяківці. Пані Марія Степанівна згадує, що батько із задоволенням водив своїх дітей на концерти. У родинному архіві знаходилась велика кількість рукописних нот, партитур, чисельна бібліотека. Але в день, коли батька арештували, родину вночі виселили з будинку, а всю бібліотеку спалили» [1, 215].

Висновки. Хоча отці Й. Вітошинський, Є. Турула, П. Єзерський, Є. Купчинський та С. Ратич проживали у різний час і мали неоднакові можливості до здійснення задуманих справ, проте усі в максимально доступних умовах долучилися до культурно-просвітницького процесу. Долаючи різноманітні перешкоди (неграмотність, упередженість, страх, відчай), греко-католицькі священники як просвітники розкривали та розвивали творчий потенціал місцевого українського населення.

Література

1. Бевська І. Д. Музично-мистецька діяльність у соціокультурному просторі Тернопільського воєводства (друга половина XIX — 1939 року). : дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / І. Д.Бевська, Одеса, 2012, 227 с.
2. Вітвицький О. Участь греко-католицького духовенства в роботі українських громадських організацій Східної Галичини на початку XX ст. / О. Вітвицький // Визвольний шлях. – 2002. – С. 55–62. – (Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник, книга 12 (657), грудень).
3. Головка С. Селянський хор в Денисові / С. Головка // Альманах музичного першого ілюстрованого календаря на рік 1904 / [Упоряд. Р. Зарицький]. – Львів, 1904. – С.135–137.
4. Грінченко М. Історія української музики / М. Грінченко. – Київ : Спілка, 1922. – 278 с.
5. Зарицький Р. Йосиф Вітошинський / Зарицький Р. // Ілюстрований музичний календар на рік звичайний 1907. – Річник IV. – Львів, 1907. – С.71.
6. Кияновська Л. Галицькі священники-композитори XIX століття та їхня роль в українській і світовій культурі / Любов Кияновська // Київська церква. – 1999. – № 2-3. – С. 40–43.
7. Подільський голос. – 1930. – 13 квітня
8. Теребовельська земля : Історико-мемуарний збірник // Український архів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1968. – Т. XX. – 914 с.
9. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття) / М. Черепанин. – К. : Вежа, 1997. – 325 с.

References

1. Bevska, I. D. (2012). Musical-Artistic Activity in the Sociocultural Space of Ternopil Voivodeship (the second half of XIX – 1939). Candidate's thesis. Odessa [in Ukrainian].
2. Vitvitsky, O. (2002). Participation of the Greek-Catholic Clergy in the Work of the Ukrainian Public Organizations of Eastern Galicia at the Beginning of the 20th Century. *Vyzvolnyi shliakh*, 12 (657), 55-62 [in Ukrainian].
3. Golovko, S. (1904). Peasant Choir in Denisov. Almanac musical first illustrated calendar in the year 1904. (pp. 135-137). Lviv [in Ukrainian].
4. Grinchenko, M. (1922). History of Ukrainian Music. Kyiv: Union [in Ukrainian].
5. Zaritsky, R. (1907). Joseph Vitoshynsky. Illustrated musical calendar for the year of ordinary. Year IV. Lviv [in Ukrainian].
6. Kiyanskaya, L. (1999). Galician Priests-composers of the Nineteenth century and Their Role in Ukrainian and World Culture. *Kyivska Tsherkva*, 2-3, 40-43 [in Ukrainian].
7. Podilskyi Golos. (1930, April, 13) [in Ukrainian].
8. Terebovlyanska zemlya. Istoryko-memuarnui zbirnyk. (1968). Ukrainian archives. New York-Paris-Sydney-Toronto, XX, 914 [in Ukrainian].
9. Cherepanin, M. (1997). Musical Culture of Galicia (second half of the nineteenth and first half of the twentieth century). Kyiv: Vezcha [in Ukrainian].